

Els exilis dels homes d'Empordà Federal, d'aquell exèrcit que ja no en queda cap

Per Anna Teixidor Colomer^(*)

Resum

La trajectòria periodística del setmanari figuerenc Empordà Federal (1911/1938) va estar marcada per la desfeta republicana que va suposar la fi de la guerra civil. La capçalera va desaparèixer i bona part dels seus promotors i redactors van decidir exiliar-se per les seves vinculacions polítiques. L'objectiu d'aquest article és assenyalar les opcions que van seguir aquests homes: uns van optar per quedar-se a Figueres tot i les represàlies (Marià Pujulà, Abdó Ventura, Jaume Navarra, Josep Baró, Ernest Albert i Joaquim Cusi); d'altres, van emprendre el camí de l'exili (Ramon Canet, Jacint Bosch, Josep Pey, Anicet Portell, Francesc Batet, Alexandre Deulofeu, Ricard Martín, Carles Varela, Josep Brunet i Eudald Soler) i, alguns pocs, ja no van tornar (Joan Carreras i Josep Puig Pujades).

Les fonts són les referències que apareixen en el mateix periòdic, els expedients del Tribunal de Responsabilidades Polítiques, la documentació generada pels expedients d'investigació d'activitats i persones, els de fronteres i el fons Josep Puig Pujades.

Paraules clau

Exili, *Empordà Federal*, republicanisme nacionalista, Franquisme

Abstract

The periodistical trajectory of Empordà Federal (1911-1938), weekly published in Figueres, ended just before the republican defeat after the spanish civil war. This publication disappeared and most of their promoters and writers decided to exile because of their political militance. The aim of this paper is to explore the choices of all this men. Some of them (Marià Pujulà, Abdó Ventura, Jaume Navarra, Josep Baró, Ernest Albert i Joaquim Cusi) decided to stay in Figueres despite the repression of the new regime. Others (Ramon Canet, Jacint Bosch, Josep Pey, Anicet Portell, Francesc Batet, Alexandre Deulofeu, Ricard Martín, Carles Varela, Josep Brunet i Eudald Soler) took the way of exile. Two of them (Joan Carreras i Josep Puig Pujades) never came back to their city. The historical sources used in the confection of this paper are several references in Empordà Federal, the expedients of Responsabilidades Polítiques, the documentation generated by some expedients of investigation on activities and people, the border registers and the personal archive of Josep Puig Pujades.

Keywords

Exile, *Empordà Federal*, nationalist republicanism, Franco regime

* Universitat Pompeu Fabra (UPF).

Quan el 10 de febrer de 1939, les tropes nacionals van arribar a la frontera del Portús, més de mig milió de persones havien creuat els Pirineus per fugir de la repressió franquista. Feia gairebé un any que el periòdic republicà federal de caràcter nacionalista, editat a Figueres, *Empordà Federal* (1911-1923, 1930-1934, 1935-1938) –que seria definit per la dictadura franquista com a “rabiosamente separatista”–⁽¹⁾ s’havia deixat de publicar tant per les dificultats econòmiques i materials de mantenir el projecte periodístic com perquè la majoria dels seus promotors eren al front.

Aquells homes que havien materialitzat el periòdic al llarg del primer terç del segle XX s’identificaven ideològicament amb la República i defensaven l’autonomia de Catalunya dins l’estructura d’un Estat Federal espanyol, democràtic i republicà. En els anys de la Segona República, havien constituït la Federació Republicana Socialista de l’Empordà (FRSE), adherida als principis de l’Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), i des d’aquest partit polític havien consolidat una idea de progrés i justícia social que si bé no es basava en plantejaments excessivament dogmàtics ni coincidia amb els revolucionaris dels sectors obreristes, compartí amb aquests la necessitat de crear les bases d’una societat més cohesionada econòmicament i socialment. La majoria d’ells eren elements que havien compaginat les seves professions amb una participació activa en les organitzacions de la FRSE durant el primer terç del segle XX i, posteriorment, en les organitzacions d’ERC d’àmbit local: la Joventut Nacionalista d’Esquerra (JNR) i el Grup Femení d’Esquerres (GFE). D’aquests, alguns dels membres fundadors havien mort al llarg dels anys trenta: Francesc Canet Guardiola (1882-1927), Rafael Ramis Romans (1880-1936)⁽²⁾ i Frederic Campà Lluch (1889-1938). D’altres, com veurem, a partir de la derrota republicana comencen un períple biogràfic que, en alguns casos, no tindrà camí de retorn. Aquesta comunicació parteix de la identificació dels membres que formaven part del consell administrador del periòdic, els

1. AHG. Fons Govern Civil. Expedient d’investigació d’activitats i persones. Alexandre Deulofeu Torres. 57/15.

2. Rafael Ramis fou membre fundador i primer director del periòdic que va exercir aquest càrrec entre 1911 i 1912. Ramis era el propietari i director d’un col·legi al primer pis del carrer del Forn, número 1, que portava el seu cognom. Encara que mestre de professió, Ramis ja havia estat vinculat a d’altres periòdics republicans. Des d’almenys el maig de 1904, Ramis s’ocupava de la corresponsalia d’*El Autonomista* a Figueres, càrrec que va ocupar en diversos períodes. Posteriorment, Ramis fou regidor de l’Ajuntament de Figueres, almenys, en dos mandats: 1912-1915, 1920-1923. I, precisament, al llarg del 1912 compagina la direcció del periòdic amb la de regidor municipal. En els anys vint, Ramis s’introdueix en la Unió Socialista de Catalunya i es distancia dels postulats que propugnava *Empordà Federal*; durant la dictadura de Primo de Rivera s’exilia a París i en tornar el juliol de 1930 s’instal·la a Barcelona. Les seves col·laboracions a la segona època del periòdic seran molt puntuals. Mor el gener de 1936.

directors que el van encapçalar i els redactors que hi van escriure. L'objectiu és esbossar el recorregut que van seguir aquests homes tot prenent com a referència variables que ens poden ser útils per descriure com es va canalitzar el seu ideari més enllà del 1939. Per això, en determinarem l'edat que tenien l'any de la derrota republicana, el seu nivell socioeconòmic d'abans i després de la guerra i la direcció que van seguir les seves trajectòries a partir d'aquell any. L'estudi que presentem s'ha dut a terme a través de fonts orals (entrevistes a persones i/o familiars que van conèixer estretament els personatges vinculats amb la publicació) i escrites. En aquest àmbit, s'han consultat els expedients d'investigació d'activitats i persones, els de fronteres, els d'instrucció del Tribunal de Responsabilitats Polítiques (TRP), els de depuracions de personal de l'Ajuntament de Figueres, els fons personals d'alguns autors (correspondència, fotografies i documentació diversa) i la premsa de l'època. Els resultats que presentem ens permeten esbossar una primera aproximació de les diverses opcions que van escollir aquells homes l'any 1939, durant la llarga postguerra i, en alguns casos, en la via i consolidació novament de la democràcia a l'Estat espanyol.

L'any de la derrota republicana, aquells que havien format part de la redacció fundacional tenien a l'entorn de 60 anys i la resta de membres, que en la segona i en la tercera època hi havien estat vinculats, superaven els 35. Per abordar aquesta qüestió, distingirem, a grans trets, entre tres grups: d'una banda, el format per aquells que van continuar a Figueres malgrat el perill que podia suposar per la integritat de les seves vides. De l'altra, els que van creuar la frontera per emprendre el camí de l'exili. D'aquests, la majoria, van tornar al llarg de la dècada següent. I un tercer grup, format per una minoria que engloba aquells que van morir a l'exili.

“ROJOS” PERÒ DE BONA CONDUCTA A FIGUERES

D'acord amb el Codi de Justícia Militar, de 1890, la Llei de responsabilitats polítiques, del 9 de febrer de 1939, i la Llei de repressió de la maçoneria i del comunisme, el franquisme es va dotar de les eines necessàries per exercir una forta repressió a l'interior del país contra aquells que hi hagués sospites fonamentades d'haver actuat en connivència amb els republicans. El primer portà a la presó desenes de milers d'espanyols. La segona, que el 14 de febrer apareixia anunciada a la portada de *La Vanguardia Española* –“*Ha sido dictada la Ley de responsabilidades políticas*”–, proscrivia tant els partits com els sindicats obrers i les organitzacions republicanes que haguessin pres

part en el Front Popular: “*se declaran fuera de la Ley todos los partidos y agrupaciones políticas o sociales que, desde la convocatoria de las elecciones celebradas en fecha del 16 de febrero del corriente año, han integrado el llamado Frente Popular, así como cuantas organizaciones han tomado parte en la oposición hecha a las fuerzas que cooperan al Movimiento Nacional (...) Se decreta la incautación de cuantos bienes muebles, inmuebles, efectos y documentos pertenecieron a los referidos partidos o agrupaciones, pasando todos ellos a la propiedad del Estado*”.⁽³⁾

El decret suposava l'activació de tot l'engranatge de l'Estat amb el vistiplau d'una densa xarxa repressiva de col·laboradors que tenia per objectiu promoure la denúncia i la delació. La creació de tribunals de responsabilitats polítiques per represaliar i jutjar tots aquells que fossin sospitosos ideològicament i l'aplicació de sancions econòmiques i confiscacions de patrimonis als jutjats i condemnats van ser les principals eines de repressió legal.

Els noms de la majoria d'homes d'*Empordà Federal* apareixen en aquests expedients, si bé, no n'hem localitzat cap d'aquells que decidiren quedar-se a Figueres. Tot i que n'hi van haver pocs, alguns membres del periòdic van optar per mantenir-hi la seva residència malgrat les represàlies que aquesta actitud podia comportar. Entre els integrants d'aquest grup destaquen per la seva rellevància pública: l'excalde republicà de Figueres i membre fundador del periòdic, Marià Pujulà Vidal (1866-1949); el redactor fundacional, Abdó Ventura Genís (1877-1962); el membre del consell administrador del periòdic, Jaume Navarra Illa (1879-1966) i l'exdirector del periòdic i secretari de l'Ajuntament, Josep Baró Pagés (1880-1953). Les causes que explicarien que aquests republicans nacionalistes decidissin romandre-hi foren, probablement, perquè consideraven: d'una banda, que ells no havien participat directament en la guerra i la seva activitat política s'havia quedat sempre en un segon pla i, de l'altra, l'avançada edat que tenien l'any 1939: Pujulà, 73 anys; Ventura, 62 anys; Navarra i Baró, 59 anys.

Sembla ser que ni a Pujulà⁽⁴⁾ ni a Ventura ni a Navarra se'ls va aplicar estrictament la Llei de Responsabilitats Polítiques de 1939 gràcies als contactes i als avals d'alguns individus de dreta. No van ser empresonats i únicament se'ls imposà l'obligació de presentar-se quinzenalment davant de la Guàrdia Civil per demostrar que continuaven vivint en el mateix domicili. Fou precisament en ocasió de la primera d'aquestes compareixences quinzenals obligades que Ventura, en ésser interrogat sobre el seu passat polític, va

3. *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona*, 8 (14 de març de 1939), p. 31.

4. BERNILS, J.M., *Marià Pujulà i Vidal*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 1999, p. 40-41.

Tot i l'entrada de les tropes franquistes, alguns membres de l'Empordà Federal van decidir no emprendre l'exili.

Font: ACAE. Fons del despatx dels procuradors Jou-Viñas. 1939.

respondre: “sóc republicà de tota la vida i en seré fins que em mori perquè els sentiments són així però jo no els entorpiré el pas en res”.⁽⁵⁾ Josep Pla el definiria, posteriorment, com “una persona de gran pes, independentment de la seva corpulència, enraonat però incommovible”.⁽⁶⁾

Pel que fa al qui havia estat director de la publicació durant el primer decenni, Josep Baró Pagés, s'havia anat desvinculant progressivament del periòdic al llarg de la dècada dels 30.⁽⁷⁾ Havia estat funcionari de l'Ajuntament i secretari de l'alcalde, Marià Pujulà Vidal. Amb l'esclat de la Guerra Civil, el Comitè Antifeixista el nomenà Secretari Municipal de l'Ajuntament de Figueres⁽⁸⁾ i, segons els informes franquistes, s'afilià a la UGT. L'endemà de

5. Entrevista realitzada a Francisca Basil Ventura en el seu domicili particular de Figueres el maig de 2009.

6. PLA CASADEVALL, Josep, *Retrats de passaport*, Barcelona, Destino, 2004, p. 623.

7. En la primera època de la publicació, Baró va dur a terme una intensa activitat amb més de mig centenar d'articles. En els anys trenta, però, el nombre d'articles apareguts en el periòdic no arriben a la mitja dotzena i són bàsicament textos socials i esportius.

8. AMF. Expedients de depuració dels treballadors de l'Ajuntament de Figueres de 1936.

l'entrada de les tropes nacionals a Figueres, es presentà davant del cap de les forces militars per mostrar la seva adhesió al Movimiento i se li aplicà la Llei de Responsabilitats Polítiques. En l'expedient d'instrucció s'assenyalen els càrrecs que se li imputaven: primerament, s'indicava que Baró havia estat apartat del seu càrrec per "izquierdista" durant la Dictadura de Primo de Rivera; en segon lloc, se'l titllava com un dels membres d'ERC l'any 1931; tercer, s'assegurava que havia patit una condemna per la publicació d'un article contra l'església a l'*Empordà Federal* i que la seva entrada com a treballador de l'ajuntament, 25 anys enrere, es devia a la seva amistat amb Josep Puig Pujades i, a més, era fruit de la voluntat de premiar el seu activisme en pro del republicanisme federal –com ho mostrava l'article censurat–. Els càrrecs esmentats, però, eren discutibles i Baró intentà argumentar la seva actuació política dels darrers vint anys sense èxit. Durant el Directori primoriverista, Baró havia estat apartat del càrrec perquè s'havia suprimit la plaça d'oficial primera que ell ocupava; estava registrat com a membre d'ERC perquè, segons assegurava, l'hi havien obligat però se n'havia donat de baixa l'octubre de 1934. Pel que fa a l'article aparegut a *Empordà Federal*, indicava que n'havia resultat absolt i, finalment, l'informe insistia en què si havia ocupat l'interinatge a l'Ajuntament durant la guerra era perquè ja ho havia fet circumstancialment en d'altres moments. Alguns significats homes de dreta de Figueres van donar suport a Baró aportant el testimoni de la seva bona conducta, entre ells, el notari Salvador Dalí Cusí; el secretari del Jutjat de Figueres, Noberto Sors Portas; el farmacèutic, José Mª Vidal Sastregener; els alcaldes durant la Dictadura de Primo de Rivera, Bernardo Palmer Muntaner, Eduard Puig Soler, Quirico Callís Imbert i Julio Moradell Campsolinas. Finalment, Baró fou depurat del càrrec d'Oficial Major a finals de 1939 i se li va imposar una sanció de tres anys de "postergació". Desconeixem el perible de Baró a partir d'aquell moment. Es tragué la vida l'agost de 1953.

Un altre dels que es va quedar fou l'hisendat d'origen banyolí i resident a Peralada, Ernest Albert Galter (1904-1975), autor de mig centenar d'articles de caràcter ideològic publicats a *Empordà Federal* durant la dècada dels trenta. Algunes fonts, l'assenyalen com aquell qui "capitanejava" la redacció⁹ durant els anys de la Segona República. Així mateix, Albert va ser un membre destacat de la FRSE i, posteriorment, membre fundador de la JNR. Durant la guerra va anar al front republicà i amb la fi del conflicte les influències polítiques dels seus pares van aconseguir alliberar-lo d'un camp de concentració. Tot i el seu

9. LA REDACCIÓ, "La veritat verídica sobre el *cacic* recentment descobert", *Empordà Federal*, 721 (28 de febrer de 1931), p. 1.

passat republicà, Albert fou alcalde de Peralada entre els anys 1951 i 1962 i administrador del Castell de Peralada, propietat de Miquel Mateu.⁽¹⁰⁾

Un cas diferent és el de Joaquim Cusí Fortunet (1879-1968), membre fundador del periòdic i propietari d'uns importants laboratoris clínics que a la dècada dels vint s'havia establert al Masnou. Durant la Guerra Civil, el farmacèutic havia traslladat el seu domicili a Costa Rica i retornà a l'Espanya franquista, un cop acabat el conflicte, amb els seixanta anys complets.

EXILI, RETORN I REPRESSIÓ

Deixant de banda aquests casos, la major part dels antics membres de la redacció d'*Empordà Federal* van exiliar-se. Ramon Canet Cordoní (1905-1982) i Jacint Bosch Carré (1904-1991) van creuar junts la frontera amb el derrotat exèrcit republicà i van ingressar en un camp de concentració a Prats de Molló, però una coneguda de nacionalitat francesa els va reclamar i van passar alguns mesos als Banys d'Arles amb alguna estada o visita puntual al domicili de Josep Puig Pujades.⁽¹¹⁾ Finalment, Canet i Bosch van decidir retornar el maig de 1939 a Figueres.⁽¹²⁾ Canet havia tingut una estreta vinculació amb *Empordà Federal* si bé gairebé no s'han localitzat articles signats amb el seu nom. El seu retorn no va estar exempt de vexacions. Era el propietari d'una de les llibreries més antigues de la ciutat, “una minúscula però important llibreria situada a la Rambla de Figueres” –com la definiria Josep Pla–,⁽¹³⁾ i va perdre la concessió de venda de *La Vanguardia* en temps del director Luis de Galinsoga. Com a resposta, alguns conciutadans van donar-se de baixa de la subscripció del diari i malgrat anar en contra dels seus principis ideològics van optar per comprar el monàrquic *Diario de Barcelona* i seguir essent clients de l'establiment. La Llibreria Canet no recuperaria de nou la venda de la capçalera fins anys més tard. D'altres vexacions foren encara més explícites, com ara, algunes pintades ocasionals que van aparèixer a la paret del seu establiment les quals assenyalaven: “aquí vive un rojo”. Segons Pla, Ramon Canet havia tingut “dos ideals en el curs de la seva vida: la República federal i laica entrevista com un immancable progrés, actuada per

10. CERDÀ, L., *El Butlletí. Revista Municipal de l'Ajuntament de Peralada*, 11 (hivern 1999), p. 44-48.

11. AMF. Fons Josep Puig Pujades. *El meu exili* de Francesc Batet Olivet, p. 70 (manuscrit inèdit).

12. AMF. Fons Josep Puig Pujades. Correspondència d'entrada. Carta de Francesc Balagué a Josep Puig Pujades del 9 de maig de 1939.

13. PLA CASADEVALL, J., *Op. cit.*, p. 620.

bona gent, plena de bon sentit, impregnada de justícia –de justícia oberta– i la botiga”.⁽¹⁴⁾ La llibreria que havia estat punt de trobada obligada entre els intel·lectuals i botiguers de totes les tendències durant el primer terç del segle XX a Figueres ja no ho seria durant la postguerra, almenys, aquella tertúlia compromesa políticament que havia estat temps abans. Potser aquestes vexacions i el temor a patir encara més represàlies van fer que tant ell com Abdó Ventura demanessin a Puig Pujades que “no els escrigués, ja que ells no li contestarien pas”.⁽¹⁵⁾

Tot i la repressió, Canet va mantenir un caràcter afable que el convertí en “un dels botiguers de Figueres que parla amb més gent, de formació, ofici i procedència més variats i contradictoris”.⁽¹⁶⁾ Segons Pla, les tertúlies es van mantenir amb Quim Bech de Careda i tenim constància de les visites d’Anicet

El llibreter, Francesc Canet, a l'esquerra, amb amics celebrant un sopar durant els anys de postguerra.

Font: CAP. Lloc i data desconeguts.

14. *Ibidem*, p. 621.

15. AMF. Fons Josep Puig Pujades. *El meu exili* de Francesc Batet Olivet, p. 135 (manuscrit inèdit).

16. PLA, J., *op. cit.*, p. 624.

Portell. Amb aquest últim, en cercles molt més restringits i amb la màxima discreció, mantingueren també durant molt de temps tertúlies en la rebotiga de l'herboristeria d'Abdó Ventura –Canet i Ventura estaven units per lligams familiars i tenien els negocis respectius de costat–. Potser una bona síntesi del que va suposar aquest “sant laic” –com se l’ha definit–, és aquesta que Pla escriu l’any 1960 a *Retrats de passaport*: “és un gran, gran bon home, el símbol més alt que podem presentar de tolerància, de companyia i de respecte”.⁽¹⁷⁾

Pel que fa a Bosch –que era el corrector de textos en català a *Empordà Federal*– sabem que en el seu retorn, hagué de passar uns mesos en un camp de concentració a Reus i quan va arribar a Figueres es desvinculà totalment de qualsevol activitat política.⁽¹⁸⁾ Això podria explicar que el 27 de gener de 1950, es concedeixi, a Bosch, un permís per assistir amb la seva família al casament de la filla de la dona que el va acollir als Banys d’Arles. En la resolució franquista a la petició s’assenyalava: “se trata de buenas personas que observan buena conducta”.⁽¹⁹⁾

El següent a tornar per les dades de què disposem en aquest moment fou Josep Pey Calvet (1893-1950), mestre de professió i director del Col·legi Empordanès (1924-1939, 1942-1949), havia estat cap de redacció d’*Empordà Federal* durant la Segona República i fou elegit representant de Figueres en el Comitè Comarcal de la FRSE. Nascut a Pont de Molins, s’havia casat amb Remei Carberol Gratacós i tenia un fill, Albert. El febrer de 1939 va creuar la frontera amb la seva família i es va instal·lar a Perpinyà d’on va tornar⁽²⁰⁾ al cap d’uns mesos. Va ser empresonat a l’hivern de 1940 fins a mitjan 1942. Algunes fonts assenyalen que l’aleshores director del centre penitenciari li va encarregar que complís les funcions de mestre i realitzés classes als empresonats.⁽²¹⁾ Quan Pey en va sortir, primer féu classes en una estança de la seva casa particular situada en un pis sota el mateix col·legi que després de molts intents reobrí quan el deixaren i que mantindria fins a la seva mort, sempre amb l’ajuda de la seva muller. Posteriorment, el seu fill regentà l’escola uns mesos i també un seu nebot. Un antic alumne parlant d’en Josep Pey n’afirma que era un mestre dels de l’antiga escola “un gran mestre”, d’aspecte senyorívol i seriós, amb immenses qualitats pedagògiques, cíviques i polítiques; un altre, en Joaquim Rosa Salellas, el definiria com “un home íntegre, de

17. PLA, J., *op. cit.*, p. 625.

18. Segons entrevistes realitzades a Roser Bosch i Joan Amiel, filla i gendre de Jacint Bosch respectivament, en el seu domicili de Figueres el maig de 2009.

19. AHG. Fons Govern Civil. Expedient d’investigació d’activitats i persones. Jacint Bosch Carré. 281/28.

20. DD.AA., “Notes biogràfiques”. A: *Josep Pey Calvet: mestre*, Comissió d’Ex-alumnes, Figueres, (2000).

21. DD.AA., “Records del mestre Sr. Josep Pey” de Lluís Tremoleda a *op. cit.*

conviccions democràtiques; en acabar la guerra incivil, no renuncià als seus ideals, ni va voler contemporitzar amb el règim guanyador”.⁽²²⁾

Anicet Portell Gironella (1905-2002) va tornar també a Figueres a l'inici de la dècada dels quaranta. Nascut a Vila-sacra el 1905, resident primer a Figueres i a partir de 1931 a Vilatenim, fou un bel·licós articulista de l'*Empordà Federal* durant els anys de la Segona República i amb càrrecs rellevants a la FRSE, col·laborà també –moltes vegades amb pseudònim– a d'altres publicacions (*La Veu de l'Empordà*, el setmanari *Mirador*, l'humorístic *El Pebrot*, *Canigó*, entre d'altres). L'any 1937 va ser nomenat delegat del Departament de Finances de la Generalitat de Catalunya per a l'aplicació del decret sobre la regulació i venda del blat a la comarca de l'Alt Empordà, posteriorment fou mobilitzat i destinat a Barcelona com a motorista d'enllaç fins a la retirada. Un altre exiliat, Francesc Batet Olivet, recorda a propòsit de Portell que se'l va trobar a la frontera: “ens va saludar; digué que tenia que tornar a Figueres ¡Ditxós ell que la veuria una vegada més! Salut matrimoni Batet, ens digué, i va desaparèixer”.⁽²³⁾ Tot i aquest viatge llampec, quan Portell arribà de nou a França, va passar unes setmanes en un camp de concentració, probablement, el de Béziers o el de Saint-Cyprien, lloc on un altre company i redactor també exiliat, Ricard Martín Serra, el va localitzar i el va acomodar a Perpinyà. A través de Josep Puig Pujades i altres dirigents exiliats, va obtenir un carnet de la Sureté Nacional Francesa (*Deuxième Bureau*) i un permís de conduir que l'autoritzaven a circular lliurement per tot el sud de França en un moment en què aquesta condició era un privilegi i que li servia per a la seva tasca de connexió. La seva família formada per la seva esposa, Maria Estela Duran, i el seu fill, Josep, es van reunir amb ell durant un temps a Perpinyà però decidiren retornar a Figueres al cap d'uns pocs mesos. En canvi, el pare no creuaria de nou la frontera fins l'any 1941.⁽²⁴⁾ Durant aquest temps, el matrimoni es retrobà alguna vegada en diferents punts fronterers. Pocs dies després d'haver-se establert novament a Vilatenim, un veí el va denunciar i l'internaren al lloc de classificació anomenat La Carbonera. Ell sempre s'havia declarat agnòstic, republicà-federal i liberal, però amb la seva fitxa a la Guàrdia Civil de “republicano-rojo-separatista” passà a formar part del Batalló de treballadors del Castell de Sant Ferran. La visita de l'aleshores alcalde franquista, Josep Jou, que hi va anar expressament, li va permetre tornar a casa sense problemes i quedar exempt de tota responsabilitat política.

22. DD.AA., “Mestre Pey record perseverant” de Joaquim Rosa Salellas a *op. cit.*

23. AMF. Fons Josep Puig Pujades. El *meu exili* de Francesc Batet Olivet, p. 13 (manuscrit inèdit).

24. Segons entrevista realitzada a Josep Portell, fill d'Anicet Portell, en el seu domicili particular de Vilatenim el maig de 2009.

Anicet Portell mirant Figueres en una instantània feta durant la postguerra.
Font: CAP. Lloc i data desconeguts.

Qui es va resistir molt més a tornar fou Francesc Batet Olivet (1879-1968), membre fundador d'*Empordà Federal* i articulista combatiu des de les seves pàgines, era escriptor de professió i regentava amb la seva dona un establiment de “revenderia”.⁽²⁵⁾ Durant la Guerra Civil, fou regidor de l'Ajuntament de Figueres i comissari municipal de Pont de Molins. Aquest darrer càrrec el va ocupar, almenys, des del 17 de juny de 1938. Batet estava a punt de fer els seixanta anys quan va emprendre l'exili. S'hi va decidir perquè, temia “les represàlies dels qui la varen guanyar (la guerra)” malgrat que considerava que la seva actuació política no el feia “mereixedor de cap pena”. Aquests pensaments ens han arribat gràcies a la seva afició per l'escriptura. Una llibreta localitzada en el fons personal de Josep Puig Pujades ens ha llegat un text inèdit extraordinari sobre la seva experiència i la de la seva dona, Paulina Vendrell, durant aquesta etapa de la seva vida. Es tracta d'unes memòries valuosíssimes en què el polític reivindica ser

25. AMF. Fons Josep Puig Pujades. El *meu exili* de Francesc Batet Olivet, p. 118 (manuscrit inèdit).

republicà, democràtic i federal i ferm seguidor de les idees pimgal·lianes, exposa la precarietat econòmica i material en què es troben i explica alguns records de la Figueres del primer terç del segle XX amb importants anotacions sobre altres figuerencs que també estan exiliats.

El seu dietari comença el 5 de febrer de 1939, moment en què Batet amb la seva dona van emprendre la fugida i, arribaren a la frontera de la qual en diu que és una “ratlla que separa la meva Patria de la resta del mon”, i després d’un llarg periple s’instal·len a Baladou, a la regió de Lot.⁽²⁶⁾ En el seu exili, els Batet anaven acompanyats de Pujolar qui, segons s’assenyala en aquest text, havia estat conseller de Treball de l’Ajuntament de Figueres durant la Guerra Civil.⁽²⁷⁾ Aviat s’adonen, però, que no eren “res mes que Refugiats i que no gaudiem dels mateixos drets que els demás ciutadants. Som presoners de guerra”.⁽²⁸⁾ Paral·lelament, la seva situació econòmica també va empitjorar fins al punt que Batet constata que “en la meva vida m’habia trobat en la situació que avui me trobo. Sense caps diner per a comprar un segell per a escriure”.⁽²⁹⁾

A mesura que avança l’exili i amb la separació física dels seus fills, l’estat anímic del matrimoni Batet també decreix i en alguns moments la desesperança per un retorn que cada vegada sembla més llunyà és la nota dominant: “esperant que es passin tots els inconvenients que fant interminable el nostre exili i pogem veurer restabler-ta la nostre vida cotidiana amb caire definitiu. Al restabliment de la nostre situació, vaix perdent les esperances de que ens veiem de nou a Figueres. Tot fa creurer que allí, hi trobariem cares llargues, i poques simpaties, puig que el terror que s’ha apoderat dels meus amics a causa de les represalies que s’han pres contre els qui portavem la politica figuerenca dintre el regim republicá, son grans”.⁽³⁰⁾

Mentre que en Batet imaginava la difícil situació que es vivia en la seva ciutat d’origen, a la Figueres franquista s’estava duent a terme el seu expedient del Tribunal de Responsabilitats Polítiques amb les incautacions corresponents dels seus béns patrimonials. Els informes de l’alcaldia de Figueres i de la Parròquia de Figueres del 13 i 18 de juny de 1940, respectivament, coincidien a constatar que el polític figuerenc havia estat regidor de l’Ajuntament i un “*elemento activo de izquierdas. Uno de los inductores más peligroso de dicho centro*”.⁽³¹⁾ En aquest sentit, l’informe de la Falange també ratificava el 19 de

26. Abans però havia pensat refugiar-se a casa de Puig Pujades als Banys d’Arles.

27. AMF. Fons Josep Puig Pujades. El *meu exili* de Francesc Batet Olivet, p. 39 (manuscrit inèdit).

28. *Ibidem*, p. 32.

29. *Ibidem*, p. 69.

30. *Ibidem*, p. 135.

31. ACAE. Fons del Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Barcelona. Expedient de Francesc Batet Olivet. Causa 4141/1940.

juny de 1940 que es tractava d'una "persona de conducta dudosa, habiendo estado afiliado a Esquerra Republicana, desde antes del GMN (Gran Movimiento Nacional)". Així mateix, la Comissaria de Figueres considerava el primer de juliol de 1940 que Batet "resulta ser de buena conducta pública y privada" encara que assenyalava que havia estat un "activo propagandista de las ideas izquierdistas y especialmente en favor del partido de Izquierda Republicana al que pertenecía. Al iniciarse el Glorioso Alzamiento, se sumó con gran entusiasmo a la causa roja (...) distinguiendo por la activa y continua propaganda que habia en favor de las ideas marxistas".

L'expedient es va concloure el 27 de novembre de 1941 i el Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Barcelona informà el 15 de gener de 1942 que Batet s'havia de presentar a la causa per defensar-se dels càrrecs que se li imputaven però una nota escrita a darrere l'expedient assenyalava "por su destacada actuación durante el dominio Rojo en esta Ciudad y Comarca, desapareció de esta Ciudad (...) pasando al extranjero, desconociéndose su actual paradero". Finalment, es dictà el juliol de 1945 una acta de sobreseïment provisional.

Tot i les incautacions inicials que va patir, les autoritats franquistes restitueixen les seves propietats al llarg de la dècada dels quaranta. Això podria explicar que entre els anys 1946 i 1947, el matrimoni Batet tornés a Figueres. Un any després, el primer de gener de 1948, Francesc Batet es donà d'alta a La Sociedad de Socorros "La Obrera" amb el número de soci 178 i entre els anys 1953 i 1954 apareix com a "avisador, cobrador, escribente" de l'entitat.⁽³²⁾ "La Obrera", que havia nascut en el primer terç del segle XX, tenia com a objectiu donar suport econòmic als obrers i estava formada majoritàriament per homes que havien manifestat un clar republicanisme federal en el període anterior al franquisme.

El retorn d'Alexandre Deulofeu Torres (1903-1978) coincideix gairebé en el temps amb el del matrimoni Batet. Deulofeu –que fou, probablement, un dels redactors més pol·livalents d'*Empordà Federal*– era farmacèutic de professió, escriptor polèmic i un dels homes més prolífics del periòdic, especialment, en la seva segona i tercera etapa. Afiliat a ERC, fou alcalde de Figueres i director de l'Escola del Treball. Unes credencials prou significatives políticament perquè es decidís a emprendre l'exili el febrer de 1939. En els dos volums autobiogràfics *Memòries de la revolució, de la guerra i de l'exili*, el mateix Deulofeu explica el periple geogràfic però també emocional que va recórrer des del 18 de juliol de

32. ACAE. Fons de la Sociedad de Socorros Mutuos "La Obrera" de Figueres de 1914/1973.

1936 fins al 22 de gener de 1947 passant per Perpinyà i Montpeller. El polític i historiador figuerenc creuà la frontera el 5 de febrer de 1939, aquella “línia divisòria” com l’anomenà. I ho féu convençut que era l’única direcció que podia escollir: “veiem en la ratlla de França la nostra salvació. Avui la ratlla separa dos mons diferents. Un d’ells, el nostre, ens és hostil, i, si no en sortíem, ens veuríem morts. L’altre és l’Europa lliure, la democràcia, la llibertat, el respecte a la personalitat humana. Amb el cor desfet per deixar la nostra terra, entrem a França com qui es llança sobre un post de salvació”.⁽³³⁾

La seva estada en el territori francès l’obligà a sobreviure econòmicament fent tot tipus de treballs, des d’oficis manuals (veremaire, hortolà, jardiner amateur, obrer d’una fàbrica de galetes...) a activitats més intel·lectuals (músic, professor a la residència de Montpeller,⁽³⁴⁾ farmacèutic, professor de química, redactor a *El Poble Català*,⁽³⁵⁾ prepara conferències de química⁽³⁶⁾...). El mateix Deulofeu explica que el seu objectiu era, doncs, “de mantenir-me pel meu propi esforç i fer-ho de la manera més variada possible. Em trobava al mig del món, abandonat, disposat a tastar-ne totes les misèries que felicitats, però les penalitats tenien per a mi l’atracció de la coneixença de la vida en el seu màxim nombre de facetes”.⁽³⁷⁾

Com molts altres exiliats, Deulofeu no tenia el permís de residència i la seva estada il·legal li podia comportar seriosos problemes. Ell mateix descriu la incertesa que els exiliats patien: “el neguit constant d’ésser detinguts en qualsevol moment, el passàvem tots els refugiats; nosaltres com que no teníem necessitat de sortir al carrer, ens evitàrem molts moments d’angúnia”.⁽³⁸⁾ Per exemple, el que havia estat col·laborador d’*Empordà Federal*, Àngel Casals Floresta, proposa a Deulofeu el juny de 1942 de compartir el lloguer d’una vil·la a la qual ja havien viscut “en Casademont i en Dot d’Olot” però la policia l’ocupà abans que ells s’hi traslladessin i Casals va haver de continuar vivint a l’habitació que tenia llogada a la Rue Wilson.⁽³⁹⁾

Mentrestant, la situació política de Deulofeu a Figueres tampoc no era molt encoratjadora. Els informes de les autoritats locals sobre el farmacèutic coincidien en subratllar els seus “pésimos” antecedents en relació amb la seva actuació “*habiendo hecho propaganda en mítines y varios articulos en*

33. DEULOFEU, A., *op. cit.*, I, p. 110.

34. *Ibidem*, p. 166.

35. DEULOFEU, A., *op. cit.*, II, p. 75-76.

36. DEULOFEU, A., *op. cit.*, I, p. 236.

37. *Ibidem*, p. 260.

38. *Ibidem*, p. 128.

39. *Ibidem*, p. 238.

Alexandre Deulofeu, a l'esquerra, i Carles Varela, a la dreta, durant el seu exili a França.
Font: CCV. Setembre 1941.

periódicos en favor de los rojos, afiliado antes del Movimiento a la Esquerra Catalana",⁽⁴⁰⁾ segons assenyalava el cap de la Falange i la JONS local el 19 de juliol de 1940. Així mateix, s'hi assenyalava el seu caràcter d'"*agitador de masas y política de envergadura; autor o inductor de muchos desmanes de los que aquí se cometieron*".

Aquests informes contrastaven amb els esforços dels seus familiars que van presentar l'octubre de 1941 declaracions de figuerencs que certificaven la bona conducta de Deulofeu durant el període republicà. Entre aquests avaladors, destaquen: Ramon Reig, Eduard Rodeja, Francisca Subirà Subirós, vídua de Rocalba; Andrés Oriol Llauro, entre d'altres. En els informes localitzats, signats per la Dirección General de Seguridad de Figueres del 14 d'octubre de 1940, es reconeix que no es té constància que Deulofeu hagués comès actes criminals contra la propietat o les persones sinó que, fins i tot, asseguraven que va intentar oposar-se al vandalisme de la FAI i del POUM. Malgrat això es

40. ACAE. Fons del Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Barcelona. Expedient d'Alexandre Deulofeu Torres. Causa 4358/1940.

considerava que atesa la seva condició de maçó, participant a la lògia “Luz” i separatista era un element perillós *“para la Patria y enemigo acérrimo de la Santa Causa Nacional”*. Precisament, la seva condició de maçó fou desmentida posteriorment en l’informe de la Delegació d’Estat del 18 de març de 1941.

La família de Deulofeu també fou seguida a curta distància per les autoritats franquistes fins al punt que alguns documents assenyalen que la seva esposa, Isabel Gratacós, havia fet comentaris polítics en una botiga i, fins i tot, s’havia traslladat esporàdicament a la Vajol per retrobar-se amb el seu marit. Per això, no és d’estranyar que la definissin amb *“pésimos antecedentes y afecta a todo lo relacionado con los comunistas”*. Potser això va fer que tot i que provenia, segons els informes, d’una família de dretes, es controlessin explícitament els seus moviments.

A banda de l’expedient del TRP que s’estava duent a terme a Figueres, les autoritats franquistes feien cert seguiment de la seva actuació en territori francès. En un informe del primer de febrer de 1943 s’assenyalava que Deulofeu s’estava dedicant a França *“a la propaganda comunista y a la labor antiespañola, creyéndose que está en contacto con el Deuxieme Bureau y el Intelligence Service y manda a España, periódicamente y a su mujer, noticias sobre la situación internacional”*.⁽⁴¹⁾ Una informació que, posteriorment, es va desmentir atesa la suposada precària situació econòmica de Deulofeu que defineixen com a *“bastante apurada (se le ha visto tocar el violín por algún café)”*.

Finalment, la resolució del TRP, publicada el 30 d’abril de 1941, el sentència a una *“multa de cuatro mil pesetas de inhabilitación absoluta perpetua y destierro a más de 250 km en territorio de la región catalana”*.⁽⁴²⁾ L’esposa de Deulofeu, Isabel Gratacós, declarà que no podia fer front a la sanció i demanà fraccionar el pagament mostrant com a garantia les propietats familiars. Inicialment, les autoritats hi van accedir però, amb el temps, van indultar-lo i l’expedient es va tancar definitivament el 13 d’octubre de 1959.

Les vicissituds a l’exili de Deulofeu acaben el 22 de gener de 1947, moment en què decideix tornar malgrat que alguns informes oficials ho desaconsellaven. En el seu retorn es dedicà novament a la farmàcia i a aprofundir en estudis històrics que va continuar difonent intensament a través de conferències i de llibres.

41. AHG. Fons Govern Civil. Expedient d’investigació d’activitats i persones: Isabel Gratacós Oliveras, Pedro Deulofeu Poch i Alexandre Deulofeu Torres. 57/15.

42. ACAE. Fons del Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Barcelona. Expedient d’Alexandre Deulofeu Torres. Causa 4358/1940.

Un altre cas significatiu de les decisions que va fer prendre l'exili fou el del també farmacèutic i estret col·laborador de Deulofeu, Ricard Martín Serra (1907-2003), membre fundador d'*Empordà Federal*, doctor en farmàcia per la Universitat de Madrid i alcalde de Figueres entre el novembre de 1937 i el març de 1938, moment en què el mobilitzaren a la rereguarda del front del Segre com a sanitari.

De camí cap a l'exili, el 7 de febrer passà per Vilanant on hi havia refugiada la família. Va veure la seva mare per darrera vegada, el pare havia mort l'any 1934. La seva dona, Adela Villodre Rubio, havia tingut una filla, Adelais, nascuda l'any 1937. En creuar la frontera, Martín fou internat al camp de concentració d'Argeler però aconseguí escapar-se'n. Se n'anà a Béziers on hi havia un amic del pare d'origen català, Navarro, que era barber i allà va exercir de farmacèutic. Hi passà uns mesos, i el setembre de 1939, amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial, es traslladà a París. Des d'allà, Martín va concentrar els seus esforços per tramitar la seva documentació i viatjar a un país que obrís la frontera. Tot i que entre les seves preferències hi havia Mèxic o Xile, finalment, va gestionar els tràmits per entrar a la República Dominicana. El farmacèutic hi arribà el 6 de novembre i ràpidament entrà en contacte amb el propietari de la Farmàcia Esmeralda de Santo Domingo, Carlos Moya, amb qui començà una estreta relació personal i professional. La feina a la farmàcia la compaginà amb la de professor a la facultat de Farmàcia de la Universitat de Santo Domingo on impartí les classes de Química Orgànica i en reorganitzà el departament.⁽⁴³⁾ L'any 1945, Martín es va traslladar puntualment a Puerto Rico per pronunciar algunes conferències. Aquestes ocupacions li van permetre enviar diners a la família que estava passant dificultats econòmiques perquè al cap de pocs mesos d'implantar-se el règim franquista, la Farmàcia Martín havia estat tancada per ordre governativa.

Paral·lelament a les seves ocupacions professionals, el farmacèutic formà part del Club Català –entitat creada a la primavera de 1940– en la qual hi contribuí econòmicament amb generosos donatius.⁽⁴⁴⁾ Més endavant, participà en el patronat de la Mútua Catalana d'Assistència –fundada el gener de 1944–, juntament amb Eduard Barba, Martí Gallart, Manuel Valldeperes i Josep Gausachs, entre d'altres.⁽⁴⁵⁾

43. Impartí una gran varietat de cursos: química i física elemental (4 d'agost-18 de novembre de 1943), curs pràctic d'especialització d'anàlisis químiques (1 al 23 de setembre de 1943) i fou membre del Consell Quirúrgic Dominicà. Vegeu: DÍAZ ESCULIES, D., *L'exili català de 1939 a la República Dominicana*, La Magrana, Barcelona, 1995, p. 74.

44. *Ibidem*, p. 97. Dels donatius procedents de catalans refugiats observem que Ricard Martín dóna, per exemple, 5 dòlars. Es tracta d'una de les quantitats més altes.

45. *Ibidem*, p. 106-107.

L'any 1945, Martín signà amb 67 exiliats més una carta a *La Opinión* i a *La Nación*, diaris de prestigi local, en contra d'un escrit que va aparèixer al *Boletín de la Cámara Oficial Española de Comercio de Industria* de Santo Domingo del mes de novembre, on es qualificava els republicans de “criminales rojos”, d’“assassins” i “lladres”.⁽⁴⁶⁾

La República Dominicana dels anys quaranta fou una dictadura personalista de Rafael Leónidas Trujillo que es convertí en el “Generalísimo”. El govern de Trujillo, en aquesta etapa dictatorial (1935-1961), es caracteritzà per l'anticomunisme, la repressió a tota oposició interna i per un acusat culte a la seva personalitat. Probablement, la delicada situació política de la República Dominicana i les ganes de tornar amb la família van fer que Martín s'acollís a la segona amnistia promulgada per Franco després de comprovar que la primera s'efectués sense mentides ni enganys. El farmacèutic deixà l'illa el 28 de febrer de 1948 amb aquest itinerari: Santo Domingo-Puerto Rico-Nova York-Lisboa. En la darrera ciutat prengué un tren que el portà fins a Figueres. Martín hi arribà entre el 12 i 13 de març.

El seu retorn a l'Empordà resultaria difícil. Quan fou mobilitzat al front, Martín havia deixat la farmàcia a càrrec d'un treballador, anomenat Garriga, però acabada la guerra, les autoritats franquistes en van obligar el tancament. Tan bon punt arribà a Figueres, va gestionar els tràmits per reobrir l'establiment el setembre de 1948 però les farmàcies Ferran (actual farmàcia Torrent) i Bonmatí van interposar un recurs contra l'obertura de l'establiment que fins l'any 1955 no es va resoldre amb la seva legalització definitiva.

Durant la seva absència, les autoritats franquistes li havien obert un expedient de responsabilitats polítiques. L'informe de la Falange y de las Jons del 21 de juny de 1940 assegurava que tenia una “conducta deficiente”,⁽⁴⁷⁾ recordava que havia format part de les JNR, el seu càrrec d'alcalde i que s'havia distingit “en varios actos como gran entusiasta de los elementos marxistas”. L'alcaldia de Figueres en redactava un altre el 3 de setembre de 1940, en què s'afirmava que quan Martín era alcalde “se cometieron toda clase de desmanes porqué los mismos de izquierdas que crearon el Frente Popular, fueron arrollados por éste”. Malgrat aquestes acusacions, en el mateix expedient, hi figuraven també les referències de bona conducta de persones afins al règim que defensaven la seva actitud: José Tomás Fort; Teresa Laporta Biosca, vídua d'Esteve; E. Ferran; Juan Poch Ester i José Maria Vidal

46. *Ibidem*, p. 55.

47. ACAE. Fons del Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Barcelona. Expedient de Ricard Martín Serra. Causa 4146/1940.

Sastregener. La seva defensa és reforçada pel cunyat, Joaquim Villodre Ballesteros, que en una carta dirigida a les autoritats franquistes assenyala que *“es un hombre de ideas liberales sin extremismos y de sentimientos cristianos”* i s'assenyala que durant la guerra i en qualitat d'alcalde va tenir una actitud conciliadora amb la gent de dretes. Per exemple, va fer traslladar presoners a l'Hospital de la Creu Roja perquè es rumorejava que la FAI els volia assassinar. Per donar suport a aquesta tesi, l'expedient també incloïa un informe del 28 de febrer de 1941 en què s'hi deixà clar que Martín *“era de buena conducta pública y privada”* i que durant els anys de la Segona República havia estat *“un gran propagandista de dichas ideas, especialmente durante los periodos electorales a raíz de los sucesos de octubre del 34, siendo nombrado Gestor por elección popular en las elecciones de febrero”*.

En un altre informe, coordinat per la Dirección General de Seguridad de Figueres del 17 de març de 1941, assenyala que tenia *“ideas izquierdistas, y rojo-separatistas; entusiasta del pseudo Frente Popular, colaborando en favor del mismo, con escritos publicados en el periódico rojo, desde donde injuriaba a los partidos de derecha y todo lo que fuese de matiz nacional”*. En el mateix document es posa èmfasi a la seva suposada negativa de donar feina a aquells que fossin de dretes *“tratándolas con frases despectivas e injuriosas”*.

A l'expedient que queda tancat el 20 de març de 1941 se l'acusa, finalment, d'haver pertanyut a ERC i d'haver propagat els postulats de partit així com d'haver participat, en la seva etapa d'alcalde, en incautacions i haver permès, insisteix, en *“toda clase de desmanes”*. De res serviria la defensa del seu advocat, Oscar Monteys Porta, el qual va al·legar que Martín no havia estat afiliat mai a cap partit i que s'havia produït un desafortunat error. Segons Monteny, *“por ser farmacéutico el encartado y llamarse a su farmacia Antigua Farmacia Deulofeu se atribuyen a mi representado hechos que no practicó y que su autor fue precisamente otro farmacéutico, llamado Deulofeu, que también fue Alcalde rojo de Figueres, antes que mi representado, y que ha sido sancionado por este digno Tribunal con la multa de cuatro mil pesetas”*.

L'advocat també argumentà que Martín fou alcalde l'octubre del 37 i no del 36 en un moment en què les incautacions ja estaven fetes i afegia que havia deixat el càrrec el 25 d'abril de 1938 *“por ser movilizada su quinta y a la que fué como simple soldado sanitario forzoso, nunca como Oficial como sospecha gratuitamente la Guardia Civil”*. Aquestes justificacions estaven avalades per diferents elements de la dreta local: Teresa Laporta, Enrique Ferrán Brusés, Ernesto Vila, José Maria Vidal i Joaquín Villodre Ballesteros.

La sentència, signada el 15 de juliol de 1941, declara que Martín està *“en ignorado paradero, con inmuebles por cuarenta mil pesetas y valores por siete mil*

ochocientas, y su cónyuge unica carga familiar por siete mil ochocientas, tiene antecedentes de izquierda, como afiliado a Izquierda Catalana, mantenida, haciendo propaganda de sus ideas". Tot i aquesta sentència que falla "*pérdida total de bienes, inhabilitación absoluta, perpetua y relegación a las posesiones del Norte de África*", el 30 de juliol de 1941 es presenta un recurs d'alçada contra aquesta petició però l'indult no arriba fins al 3 de juny de 1961.

Josep Brunet Vilanova (1906-1991), mecànic de ràdios i propietari de la concessionària de la Philips a la plaça del Gra de Figueres, fou el darrer director d'*Empordà Federal*, tasca que compaginava activament amb la de director de l'Escola del Treball de Figueres.

Durant la guerra, Brunet va fer d'infermer al front. Amb la derrota republicana, aconseguí escapar a França, sobrevisqué en diversos camps de concentració i, finalment, trobà feina "en una casa d'aparells de ràdio on es feia un bon jornal".⁽⁴⁸⁾ Guanyava 2.000 francs mensuals. S'encarregava de les reparacions de Ràdio Perpinyà i va col·laborar amb la resistència francesa enviant missatges a través de les ones.

Les autoritats franquistes certificaven la seva entrada a l'Estat espanyol el 22 d'agost de 1948, probablement, gràcies als bons contactes entre el seu pare i el comissari de Figueres. A partir de la dècada dels cinquanta, els viatges laborals de Brunet a l'altra banda de la frontera serien habituals. Entre els anys 1952 i 1953, el figuerenc va aconseguir el permís per realitzar uns treballs a la calefacció central de l'"Hotellerie Phillippe V" al Portús. Aquestes feines es repetirien el gener de 1956 en què hi viatjaria novament amb Federico Garriga Badruna i José Capel Carpio. El propietari de l'establiment i delegat del Touring-Club de França, L. Taulere, s'havia presentat com a valedor davant les autoritats franquistes: "*je réponde entièrement de leur moralité et de leurs actes pendant leur séjour dans ma Maison*".⁽⁴⁹⁾

A l'espera de fer una investigació més àmplia, un dels primers a marxar abans de la derrota republicana fou Carles Varela Burch (1902-1973)⁽⁵⁰⁾ que s'havia dedicat intensament des de l'Associació Protectora de la Llengua a propagar les normes fabrianes de la llengua catalana des de les aules del Casino Menestral i, més tard, des de l'Escola del Treball. A *Empordà Federal* destaca una secció periòdica en què aportava els seus amplis coneixements

48. DEULOFEU, A., *op. cit.*, I, p. 169.

49. AHG. Fons Govern Civil. Expedient d'investigació d'activitats i persones. Josep Brunet Vilanova. 203/18.

50. Vegeu també: TEIXIDOR COLOMER, Anna; VARELA MARIMONT, Carles; VARELA SERRA, Èlia, "Del regidor Joan Varela Roca a l'occidentalista Carles Varela Burch: republicans federals catalanistes i d'ofici rellotger", AIEE, Figueres, 42 (2011), pàg. 383-409.

*Carles Varela Burch
va continuar essent
rellotger a Perpinyà.*
Font: CCV. Perpinyà. Data
desconeguda.

del català normatiu. Els lligams familiars amb França eren estrets i això, probablement, li va donar facilitats per establir-se a Perpinyà i trobar ràpidament feina de la seva professió en un magatzem majorista de *fornitura* de rellotges. Era rellotger. Una professió heretada de la família paterna, que regentava una rellotgeria des de l'any 1900, al carrer Peralada de Figueres. En aquells anys, va conèixer qui seria la seva esposa, Regina España, una dona divorciada de Barcelona i nacionalitzada a França que era modista-barretera. En els anys cinquanta, Varela aconsegueix obrir una rellotgeria a la plaça Rigaud de Perpinyà i ben aviat es va poder permetre anar de vacances llogant una caseta a Casteil o finançant la construcció d'una casa d'estiu a Maçanet de Cabrenys juntament amb el seu germà, Miquel. Durant els anys immediatament posteriors, el seu nebot, Carles Varela Marimont, recorda la visita emotiva de Teresa Burch Casals –mare de Carles

Varela Burch– en una pensió propera al Portús. En els inicis dels anys seixanta, Varela tornà de visita a Espanya puntualment i quan es quedà vidu allargà les seves estades a l'Empordà però sense deixar la casa que havia comprat a Perpinyà. Mor a Figueres el març de 1973 a causa d'un vessament cerebral.

Desconeixem en quin moment Eudald Soler Bofill va tornar i en quines circumstàncies. Sabem que l'any 1939 s'instal·là amb la seva família a Perpinyà. S'havia exiliat amb la seva esposa, la mare (Enriqueta), una germana i dos fills.⁽⁵¹⁾ Segons Deulofeu va viure a casa dels Pichot⁽⁵²⁾ juntament amb la família d'en Josep Pey (dona i fill), en Xirau i puntualment el farmacèutic.⁽⁵³⁾ Des d'aquí va conèixer “la destrucció completa de casa seva i del garatge”.⁽⁵⁴⁾ Pocs dies després s'assabentaria, probablement, de l'expedient del TRP que s'havia començat a tramitar en contra d'ell. En l'informe de la falange del 12 de juny de 1940 es titllava a Soler d’*“izquierdista”*⁽⁵⁵⁾ i s'assegurava que en la seva condició de tinent d'alcalde *“firmaba las órdenes de detención y registro que ordenaban los comités que se habían instalado desde el primer momento en el Ayuntamiento”*. En un altre informe del 13 de juny de 1940, signat per l'alcaldia de Figueres, s'assenyalava que Soler era un dels *“promotores de la Obra del Frente Popular y de la Comisión repartidora de Contribuciones de guerra, uno de los más responsables”*. La majoria dels informes coincideixen a assenyalar la seva tendència ideològica i les seves responsabilitats polítiques al capdavant del consistori durant la guerra. Se'l considera *“segundo cabecilla de la horda roja que dominó en Figueras y el segundo responsable de los desmanes cometidos”*. El 10 de novembre de 1941 en un informe de l'alcaldia de Figueres s'apunta que treballa al Portús i ho justifica afirmant que *“seguramente para tener mayor concomitancia con los distintos elementos que, burlando la vigilancia, van con frecuencia a Francia”*.

En la sentència del 7 de febrer de 1942 se li imposa una multa de pèrdua total de béns, inhabilitació absoluta perpètua i *“relegación por quince años a las posesiones de África”*. Finalment, el president de la Comisión Liquidadora de responsabilidades políticas li concedeix l'indult el 23 de setembre de 1959.

51. DEULOFEU, A., *op. cit.*, I, p. 134.

52. *Ibidem*, p. 133.

53. *Ibidem*, p. 134.

54. *Ibidem*, p. 135.

55. ACAE. Fons del Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de Barcelona. Expedient d'Eduard Soler Bofill. Causa 4137/1940.

Relació de redactors exiliats que van tornar

Cognoms, Nom	Edat any 1939	Any de retorn	País/Països d'estada
Batet Olivet, Francesc	60	1946/1947?	França
Bosch Carré, Jacint	35	1939	França
Brunet Vilanova, Josep	33	1948	França
Canet Codormí, Ramon	34	1939	França
Deulofeu Torres, Alexandre	36	1947	França
Martín Serra, Ricard	32	1948	França/ República Dominicana
Pey Calvet, Josep	46	1940	França
Portell Gironella, Anicet	34	1940/1941?	França
Soler Bofill, Eudald	59	?	França
Varela Burch, Carles	37	195..?	França

Alexandre Deulofeu i Francesc Batet són els únics que ens han llegat testimonis escrits sobre la seva experiència com a exiliats a l'estranger. Valuosos documents que exemplifiquen que l'exili d'aquests homes, com el de molts altres, no va ser gens fàcil i que van haver de sobreviure en la precarietat material i econòmica però també amb la incertesa del que passava a Figueres. Havien arribat a França derrotats però pensant que aquell era “el país de la Democràcia”.⁽⁵⁶⁾ Ben aviat molts exiliats es van adonar de les contradiccions d'aquesta forma de govern, ja que la majoria no tenien una situació jurídica clara i això a la pràctica significava que treballaven sense papers⁽⁵⁷⁾ (Brunet, Varela o el mateix Deulofeu) i eren il·legals en territori francès. La situació, però, fou més precària pels que van estar llargament als camps de concentració. Deulofeu és crític, precisament, amb l'actuació del Govern francès en relació amb aquesta qüestió “no els podem sinó agrair la mort de milers dels nostres compatriotes en els camps de concentració, que ens donaren el tractament de bèsties, sobretot quan van deixar anar els refugiats dels camps, al capdavant per lligar-los en

56. DEULOFEU, A., *op. cit.*, I, p. 115.

57. *Ibidem*, p. 169.

condició d'esclaus als propietaris dels camps, que els feien treballar de sol a sol sense donar-los res o bé una misèria, i que la majoria havien hagut d'esperar l'arribada dels alemanys per a millorar llur condició de vida".⁽⁵⁸⁾

Malgrat aquestes circumstàncies, la majoria dels exiliats van mantenir estrets lligams. Can Ricard Pitxot, situat la rue de la Poste de Perpinyà, fou un punt de tertúlia obligada i també d'unió com recorda Deulofeu a les seves memòries: “venia sovint en Puig Pujades, que vivia a Els Banys d'Arles. De Perpinyà venien en Miravittles, en Brunet, en Varela, els dos companys meus a l'Escola del Treball (...) i altres ”.⁽⁵⁹⁾ Des d'aquestes tertúlies, coneixerien notícies de la delicada situació que es vivia a Figueres: “de les dades que anàvem rebent teníem la impressió que Figueres era una vertadera tomba. Al neguit per la nostra situació, s'hi afegí la preocupació per la situació material dels nostres familiars, puix que tothom quedava a la misèria”.⁽⁶⁰⁾

ELS QUE JA NO TORNAREN: JOAN CARRERAS SALLERAS I JOSEP PUIG PUJADES

Tot i que la majoria d'exiliats van tornar progressivament, alguns –pocs– ja no trepitjarien mai més Catalunya. Joan Carreras Salleras –nét de l'històric republicà federal Martí Carreras Rebutent–, apareix com a membre de la redacció d'*Empordà Federal* el juny de 1934⁽⁶¹⁾ però des de l'any 1931 estava vinculat estretament amb el periòdic d'esquerra *Avant...!*⁽⁶²⁾ i amb anterioritat a la revista de temàtica sardanística *La Dansa més bella...!*. En l'àmbit polític, fou un dels fundadors i, posteriorment, secretari de la JNR l'any 1931. Carreras –que s'havia casat amb Dolors Pla Noguer, natural de Fortià– era pare d'un fill (Markin, nascut l'any 1935) i a causa de les seves activitats polítiques va decidir creuar la frontera francesa. Sembla però que Carreras fou detingut i destinat al camp de concentració Negrín núm. 1, just a dos quilòmetres abans d'arribar a Arles-sur-Tech. S'adreça a Josep Puig Pujades

58. *Ibidem*, p. 256.

59. *Ibidem*, p. 133.

60. *Ibidem*, p. 134.

61. LA REDACCIÓ, “Als honorables consellers i a tots els dignes-ciutadans que militen o simpatitzen amb Lliga Catalana; al director de *La Veu de l'Empordà*”. A: *Empordà Federal*, 900 (9 de juny de 1934), p. 2. Durant els anys de la Segona República, hem localitzat únicament dos articles de Joan Carreras Salleras. Són els següents: “L'avi Martí”, 717 (31 de gener de 1931), p. 2; “De la conferència d'Esquerres catalanes”, 725 (28 de març de 1931), p. 3.

62. Fundador del nucli inicial, l'any 1932 el periòdic es mostrava pròxim al Bloc Obrer Camperol i, l'any 1933, Carreras esdevenia president del grup recentment creat “Avançada de l'Empordà” del qual *Avant...!* en seria l'òrgan oficial i acabaria essent el portaveu del POUM a Figueres durant la Guerra Civil.

perquè li calia una autorització del Prefecte de Policia de Perpinyà per anar a viure a casa de la seva “companya” qui tenia uns oncles a Ribesaltes amb la qual havia concretat que “si esdevenia el que per desgràcia ha succeït, evacuessin” (ella, el fill i els sogres).⁽⁶³⁾ No podem conèixer quina intervenció va tenir en Puig Pujades si bé Carreras va quedar alliberat del camp, es va reunir amb la família i l'any 1941 aconseguí l'autorització per exiliar-se a Mèxic. Comptable de professió, fou gerent d'una empresa de pintura a Mèxic DF on morirà l'any 1986. Tot i que tornà a França l'any 1970, n'ha de marxar precipitadament perquè un dels seus tres fills té una mort sobtada.⁽⁶⁴⁾

Pel que fa a Josep Puig Pujades, líder republicà indiscutible de la comarca i protector d'*Empordà Federal* de qui n'abordem l'etapa de l'exili en una altra comunicació d'aquest mateix Congrés, fou probablement un dels que més patí les adversitats d'aquesta situació política. Una mostra que evidencia la desesperança d'aquests homes que havien fet de la República la culminació dels seus ideals és, precisament, la carta que Puig Pujades va escriure el 15 de març de 1949 a Abdó Ventura a propòsit de la mort de l'exalcalde Marià Pujulà: “el soroll de les petjades que ens acompanyen pel camí de la vida va esmoreïnt-se i el silenci va fent lloc als crits ja llunyans de les multituds. Passarem com han passat mantes generacions sense deixar altre rastre que la íntima satisfacció d'haver treballat en un moment donat pel nostre poble, per la ciutat dels nostres amors”.⁽⁶⁵⁾ Cinc dies després de la datació d'aquella carta, Puig Pujades moria a Perpinyà.

63. AMF. Fons Josep Puig Pujades. Carta de Joan Carreras Salleras a Josep Puig Pujades del 15 de febrer de 1939.

64. La informació en relació als anys d'exili ha estat facilitada per Martí Carreras Ginjaume, nebot de Joan Carreras Salleras.

65. CAGN. Carta de Josep Puig Pujades a Abdó Ventura Genís del 15 de març 1949.

BIBLIOGRAFIA

- ASTARLOA, E.; TORNER, J., *Josep Puig Pujades*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2000.
- BERNILS, J., *Marià Pujulà i Vidal*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 1999.
- CERDÀ, L., *El Butlletí*. Revista Municipal de l'Ajuntament de Peralada, 11, 1999.
- DD.AA., *Josep Pey Calvet. Mestre*, Comissió d'exalumnes, Ajuntament de Figueres, 2000.
- DEULOFEU, A., *Memories de la revolució de la guerra i de l'exili*, Figueres, Emporitana, 2 volums, 1974.
- DÍAZ ESCULIES, D., *L'exili català de 1939 a la República Dominicana*, Barcelona, Edicions de La Magrana, 1995.
- GUILLAMET, J.; MORENO, M.; TEIXIDOR, A.; TESTART, A., *Història de la Premsa de Figueres*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2009.
- PLA, J., *Retrats de passaport*, Barcelona, Destino, 2004.
- TEIXIDOR, A., *Empordà Federal (1911/1938): un model de periòdic republicà i nacionalista*, treball de recerca UPF, Barcelona, inèdit, 2009.

ARXIU I COL·LECCIONS PARTICULARS CONSULTADES

- ACAE Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà.
- AHG Arxiu Històric Girona.
- AMF Arxiu Municipal de Figueres.
- CAGN Col·lecció Aurèlia Guillamet Navarra.
- CAP Col·lecció Anicet Portell.
- CCV Col·lecció Carles Varela.

ENTREVISTES REALITZADES

- Joan Amiel (gendre de Jacint Bosch Carré).
- Francisca Basil (néta d'Abdó Ventura Genís.)
- Roser Bosch (filla de Jacint Bosch Carré).
- Mercè Brunet (filla de Josep Brunet Vilanova).
- Martí Carreras Ginjaume (nebot de Joan Carreras Salleres).
- Adela Garrido (néta-neboda de Josep Puig Pujades).
- Joan Martín Villodre (fill de Ricard Martín Serra).
- Josep Portell (fill d'Anicet Portell Gironella).
- Alfons Romero (historiador).
- Carles Varela Marimont (nebot de Carles Varela Burch).